ONA TILI TA'LIMIDA KINESTETIK YONDASHUV (METODIKA)

Raxmanberdiyeva Mubina Suxrob qizi

Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2-bosqich talabasi

raxmonberdiyevamubinabonu@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili ta'limida kinestetik yondashuvning nazariy asoslari, uni darsda amaliy qo'llash metodikasi hamda ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan natijalar tahlil qilinadi. Kinestetik yondashuv o'quvchining harakat, tana a'zolari va amaliy faoliyati orqali bilim olishiga asoslanadi. Maqolada fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis va yozuv bo'limlari uchun kinestetik metodlar taklif etiladi, ularning afzalliklari va cheklovlari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: kinestetik yondashuv, ona tili, ta'lim metodikasi, harakatli o'rganish, tajribaviy ta'lim, o'quvchi faolligi.

KIRISH

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimni qabul qilish usullari bir xil emasligi pedagogika va psixologiya fanlarida uzoq vaqtdan beri e'tirof etilib kelinmoqda. Ayrim o'quvchilar ma'lumotni eshitish orqali, boshqalari ko'rish orqali, yana bir guruh esa harakat va amaliy tajriba orqali yaxshiroq o'zlashtiradi. Ana shu so'nggi guruhga xos bo'lgan yondashuv kinestetik yondashuv deb ataladi. Termin yunoncha "kinesis" (harakat) va "aisthesis" (sezgi) so'zlaridan olingan.

Ona tili fani tilni faqat nazariy bilim sifatida emas, balki nutq, yozuv va muloqot ko'nikmasi sifatida shakllantirishni maqsad qiladi. Shu sababli kinestetik metodlar ushbu fanda alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshlang'ich va o'rta sinflarda fonetik talaffuz, so'z yasalishi va gap bo'laklari kabi mavzularni harakatli mashqlar orqali mustahkamlash o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli bo'ladi.

Ko'plab o'qituvchilar darsni qiziqarli qilish uchun harakatli o'yinlardan foydalanadi, lekin bunday mashqlar ko'pincha tasodifiy va tizimsiz qo'llanadi. Holbuki, kinestetik yondashuv to'g'ri rejalashtirilganda, har bir harakat aniq ta'lim maqsadiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ona tili darslarida kinestetik

metodlarni ilmiy asosda va bosqichma-bosqich joriy etish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Maqolaning maqsadi ona tili ta’limida kinestetik yondashuvning nazariy asoslarini yoritish, uni darsda qo‘llashning amaliy metodikasini taklif etish hamda mavjud ilmiy dalillar asosida samaradorligini baholashdan iborat.

1. KINESTETIK YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Tushuncha va mohiyati

Kinestetik o‘rganish bilimni tana harakati, buyumlarni qo‘lda ushlash va joylashtirish, rol o‘ynash hamda amaliy mashg‘ulotlar orqali egallash usulidir. Bu yondashuvda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi.

Amerikalik psixolog Howard Gardner (1983) o‘zining ko‘p aqlli nazariyasida “tana-kinestetik intellekt”ni alohida aql turi sifatida ajratadi. Bu intellekt tanani boshqarish, buyumlar bilan epchil muomala qilish va harakat orqali fikrlash qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

David Kolb (1984) tajribaviy ta’lim tsiklini taklif etgan: konkret tajriba, kuzatish va mulohaza, mavhum tushuncha va sinov. Ushbu tsikl harakatli mashg‘ulotlarning nazariy asosini tashkil etadi, chunki unda bilim tajribadan boshlanib, qayta tahlil orqali mustahkamlanadi.

Neil Fleming tomonidan ishlab chiqilgan VARK modelida o‘rganish afzalliklarining to‘rt turi ajratiladi: vizual (V), eshitish (A), o‘qish-yozish (R) va kinestetik (K). Biroq bu modelning ilmiy asoslanganligi tanqid qilingani ham e’tiborga olinishi lozim (batafsil 3.2-bandda).

John Dewey (1938) ta’limda tajribaning markaziy o‘rnini ta’kidlagan. Uning fikricha, o‘quvchi bilimni faqat tayyor ma’lumotni qabul qilish orqali emas, balki faoliyat jarayonida, natijalarni kuzatish va ularni tahlil qilish orqali o‘zlashtiradi. Dewey g‘oyalari kinestetik yondashuvning falsafiy asoslaridan biri hisoblanadi.

1.2. Kinestetik yondashuvning asosiy tamoyillari

Kinestetik yondashuv quyidagi tamoyillarga tayanadi: faollik tamoyili, bunda o‘quvchi bilimni o‘zi bajaradigan harakat orqali oladi; ko‘rgazmalilik tamoyili, bunda mavhum tushuncha konkret predmet yoki harakat bilan bog‘lanadi; ishtirok va hamkorlik tamoyili, bunda vazifalar juftlikda yoki guruhda bajariladi; darhol mulohaza tamoyili, bunda harakatdan keyin bajarilgan ish tahlil qilinadi; hamda takror tamoyili, bunda mashqlar turlicha shaklda qayta-qayta beriladi.

Ushbu tamoyillarning har biri ona tili darsida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Masalan, faollik tamoyili nutq a’zolarining ishtirokini talab qiladi, ko‘rgazmalilik tamoyili esa so‘z turkumlarini predmetlar yordamida ajratishga imkon beradi.

1.3. Ona tilini o‘qitishdagi o‘rni

Tilni egallash jarayonida nutq a’zolarining harakati (talaffuz), yozuv harakati (qo‘l mahorati) va muloqotdagi imo-ishoralar muhim rol o‘ynaydi. Masalan, “tovush” mavzusida nutq a’zolarining holatini his qilish, ya’ni lab, til va tanglayning ishini kuzatish talaffuz ko‘nikmasini sezilarli darajada mustahkamlaydi.

Shuningdek, o‘quvchilarning yozuv ko‘nikmasi ham harakatga bog‘liq. Harflarni to‘g‘ri shaklda yozish, qatorlar orasidagi masofani saqlash va so‘zlarni ajratish kabi malakalar qo‘l harakatining muvofiqligiga tayanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda yozuv mashqlarini harakatli o‘yinlar bilan uyg‘unlashtirish samarali hisoblanadi.

2. ONA TILI TA’LIMIDA KINESTETIK METODLAR

Ona tili darslarining asosiy bo‘limlarida kinestetik metodlarni qo‘llash imkoniyati keng. Quyidagi jadvalda bo‘limlar, misol tariqasidagi mavzular, ularga mos metodlar va kutilayotgan natijalar umumlashtirilgan.

Jadval 1. Ona tili darslarida kinestetik metodlar

Bo‘lim	Mavzu misoli	Kinestetik metod	Kutilayotgan natija
Fonetika	Unli va undosh tovushlar	Tovushni talaffuz qilib, nutq a’zolari holatini qo‘l bilan ko‘rsatish; tovushlarni harakat bilan ajratish	Tovushlarni farqlash va talaffuz aniqligi
Leksika	Sinonim va antonimlar	Buyum yoki rasmlarni qarama-qarshi joylarga qo‘yish; so‘zlarni juftlab guruhlash	So‘z ma’nosini tushunish va lug‘atni boyitish
Morfologiya	So‘z yasalishi	Qo‘shimchalarni kartonda tayyorlangan bo‘laklar sifatida ildiz so‘zga biriktirish va ajratish	Affiksatsiya qoidalarini o‘zlashtirish
Sintaksis	Gap bo‘laklari	Gap bo‘laklarini o‘quvchilar rol orqali ifodalaydi (ega, kesim, to‘ldiruvchi)	Gap tuzilishini anglash
Yozuv (imlo)	Imlo qoidalari	Harflarni kartochkalardan terish; harfni barmoq bilan havoda “yozish”	Imlo xatolarining kamayishi
Nutq o‘stirish	Dialog va sahna	Rolli o‘yin va sahnalashtirish	Muloqot ko‘nikmasi va fikrni erkin bayon etish

Fonetika mashg‘ulotlarida o‘quvchilar unli tovushni talaffuz qilganda og‘iz ochilishini qo‘l bilan ko‘rsatadi, undosh tovushlarda esa lab va tilning holatini his qilishga harakat qiladi. Bunday mashq nutq a’zolarining ishtirokini ongli ravishda kuzatish imkonini beradi. Shuningdek, unli tovushlarni talaffuz qilishda lablarning yumaloqlanishini kuzatish o‘quvchiga unlilarning lablanish xususiyatini tushunishda yordam beradi.

Morfologik mavzularda qo‘shimchalar rangli kartonlardan tayyorlangan bo‘laklar shaklida beriladi. O‘quvchi ildiz so‘zga qo‘shimchani biriktiradi, so‘ng uni ajratib, yangi so‘z hosil bo‘lishini kuzatadi. Masalan, “kitob” ildiziga “-xona”

qo‘shimchasini qo‘shib “kitobxona”, “-chi” qo‘shimchasini qo‘shib esa “kitobchi” so‘zini hosil qilish jarayoni ko‘rgazmali va esda qolarli bo‘ladi.

Sintaksis mavzusida gap bo‘laklari o‘quvchilar tomonidan rol orqali namoyon etiladi. Masalan, “Ali kitob o‘qiydi” gapida ikki o‘quvchi ega va kesim rollarini bajaradi, to‘ldiruvchi esa “kitob” yozilgan kartochka bilan ifodalanadi. Bu usul gap bo‘laklari orasidagi bog‘lanishni ko‘rish va his qilish imkonini beradi.

Imlo qoidalarini mustahkamlash uchun harflar alohida kartochkalarda beriladi. O‘quvchilar so‘zni kartochkalardan terib yasaydi, so‘ng uni daftarga ko‘chiradi. Harfni barmoq bilan havoda yoki stolda “yozish” esa yozuv harakatini xotirada mustahkamlashga yordam beradi.

3. TAHLIL VA NATIJALAR

3.1. Ilmiy tadqiqotlar bo‘yicha dalillar

Kinestetik yondashuvning samaradorligi bo‘yicha xorijiy tadqiqotlar tahlil qilindi. Quyidagi jadvalda ayrim muhim tadqiqotlar, ularning yo‘nalishi, usuli va asosiy xulosalari keltirilgan.

Jadval 2. Kinestetik faollikka oid tadqiqotlarning asosiy natijalari

Muallif va yil	Tadqiqot yo‘nalishi	Tadqiqot usuli	Asosiy natija
Glenberg va boshq. (2004)	Matnni tushunish (o‘qish)	Bolalar matnni o‘qigan, bir guruh matndagi harakatlarni buyumlar bilan bajargan	Harakat bilan bajargan guruh matnni tushunishda faqat o‘qigan guruhdan yaxshi natija ko‘rsatgan
Kontra va boshq. (2015)	Fan tushunchalarini o‘zlashtirish	Tana harakati orqali fizika tushunchasini (burchak impulsi) o‘rganish va faqat kuzatish sharoitini solishtirish	Tana bilan tajriba o‘tkazgan guruh tushunchani yaxshiroq o‘zlashtirgan
Pashler va boshq. (2008)	“O‘rganish uslubi”ga mos o‘qitish	Shaxsiy uslubga mos o‘qitish samaradorligi	Uslubga mos o‘qitishning samaradorligi uchun yetarli ilmiy dalil topilmagan

Muallif va yil	Tadqiqot yo‘nalishi	Tadqiqot usuli	Asosiy natija
		bo‘yicha mavjud tadqiqotlarni tahlil qilish	
Fleming va Mills (1992)	VARK o‘rganish modeli	O‘quvchilar afzalligini aniqlash uchun so‘rovnoma	Kinestetik afzallikni bildiruvchi o‘quvchilar guruhi aniqlangan, biroq modelning ilmiy asoslanganligi tanqid qilingan

3.2. Natijalarning talqini

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, harakat bilan bog‘liq faollik matnni tushunish va bilimni xotirada saqlashga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq quyidagi jihatlarni hisobga olish lozim. Birinchidan, ko‘pgina tadqiqotlar boshlang‘ich yoshdagi bolalar yoki aniq fan tushunchalari bilan o‘tkazilgan, shu sababli natijalarni ona tili darslariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ikkinchidan, “o‘rganish uslubiga mos o‘qitish” g‘oyasi, ya’ni har bir o‘quvchiga bitta uslubni belgilash, ilmiy jihatdan isbotlanmagan (Pashler va boshq., 2008).

Shu bois kinestetik metodlarning asosiy afzalligi o‘quvchini har tomonlama faollashtirishda, ya’ni harakat, ko‘rish va eshitishni birgalikda ishlatishda namoyon bo‘ladi. Boshqacha aytganda, bu yondashuvning kuchi o‘quvchini “kinestetik turga” ajratishda emas, balki darsning har bir bosqichida harakatli va amaliy vazifalarni qo‘llashda ko‘rinadi.

Kinestetik va an’anaviy yondashuvlarni solishtirish ham metodikaning qaysi bosqichda qo‘llanishi lozimligini aniqlashga yordam beradi. Quyidagi jadvalda ikki yondashuvning asosiy farqlari umumlashtirilgan.

Jadval 3. An’anaviy va kinestetik yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

Mezon	An’anaviy yondashuv (ma’ruza, savol-javob)	Kinestetik yondashuv
O‘quvchi roli	Tinglovchi va kuzatuvchi	Faol ishtirokchi
Asosiy vosita	Doska, darslik, daftar	Kartochka, buyum, rol o‘yini, harakat
Mashqlar xarakteri	Og‘zaki va yozma javoblar	Tana harakati va amaliy manipulyatsiya bilan bog‘liq mashqlar
Eng samarali bosqich	Nazariy tushunchani kiritish	Amaliy mustahkamlash va tushunchani ko‘rgazmali ifodalash
Asosiy cheklov	Passivlik xavfi, mavhum tushunchalarning qiyinligi	Vaqt sarfi, sinf intizomi va tayyorgarlik talabi

Jadvaldan ko‘rinadiki, ikki yondashuv bir-birini inkor etmaydi. Nazariy tushunchalar an’anaviy usulda kiritilib, so‘ng ularni mustahkamlash kinestetik mashqlar orqali amalga oshirilsa, eng yaxshi natijaga erishish mumkin.

Kinestetik metodlarni joriy etishda quyidagi cheklovlarni inobatga olish zarur. Birinchidan, harakatli mashqlar ko‘p vaqt talab qiladi, bu esa mavzuni to‘liq yoritish uchun darsning boshqa qismlarini qisqartirishga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, katta sinflarda intizomni saqlash va har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash qiyin bo‘lishi mumkin. Uchinchidan, buyum va kartochkalarni tayyorlash o‘qituvchidan qo‘shimcha vaqt va mehnat talab qiladi. Shu sababli ushbu metodlarni bosqichma-bosqich, dars maqsadiga mos holda joriy etish tavsiya etiladi.

3.3. Amaliy mashg‘ulot namunasi

Yuqoridagi tamoyillarni amaliyotda sinab ko‘rish uchun 5-sinfda “Ot so‘z turkumi” mavzusida mashg‘ulot modeli taklif etiladi. Mashg‘ulot 40 daqiqaga mo‘ljallangan va quyidagi bosqichlardan iborat.

Jadval 4. “Ot so‘z turkumi” mavzusidagi mashg‘ulot modeli (5-sinf)

Bosqich	Vaqt	Faoliyat mazmuni	Kinestetik element
Kirish	5 daqiqa	Isitish o‘yini: o‘quvchilar sinf bo‘ylab yuradi, o‘qituvchi “ot” so‘zini aytganda belgilangan harakatni bajaradi	Harakat orqali e’tiborni jalb etish
Asosiy qism	20 daqiqa	So‘zlar kartochkalari “kim?” va “nima?” savollari bo‘yicha guruhlanadi; o‘quvchilar predmetlarni sinf oldiga olib chiqib joylashtiradi	Buyum bilan manipulyatsiya va guruhlash
Mustahkamlash	10 daqiqa	Juftlikda sahnalashtirish: bir o‘quvchi harakat bajaradi, ikkinchisi harakat qilayotgan shaxs yoki buyumni, ya’ni ot so‘zini aniqlaydi	Rolli o‘yin
Yakun	5 daqiqa	Refleksiya: o‘quvchilar “bugun nimani o‘rgandim” savoliga og‘zaki yoki yozma javob beradi	Mulohaza (Kolb tsikli)

Mashg‘ulot natijalarini baholash uchun o‘quvchilarning darsdagi faolligi, mavzuni to‘g‘ri aniqlash darajasi va mustaqil bajargan topshiriqlar soni kuzatiladi. Ushbu ko‘rsatkichlarni aniqlash uchun mashg‘ulotdan oldin va keyin qisqa nazorat yozuvi o‘tkazish tavsiya etiladi. Maqolada keltirilgan ko‘rsatkichlar kutilayotgan natija sifatida berilgan bo‘lib, amaliy tajriba o‘tkazilgandan so‘ng haqiqiy ma’lumotlar bilan to‘ldirilishi lozim.

Baholashni to‘g‘ri tashkil etish uchun nazorat yozuvlari ikki bosqichda o‘tkaziladi: mashg‘ulotdan oldin o‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasi aniqlanadi, mashg‘ulotdan keyin esa xuddi shunday topshiriq qayta beriladi. Natijalar sinflar o‘rtasida solishtirilib, kinestetik elementlarning ta’siri aniqlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kinestetik yondashuv ona tili ta’limida o‘quvchini faol ishtirokchiga aylantiradi va mavhum til hodisalarini konkret harakat hamda

predmetlar orqali ko‘rsatish imkonini beradi. Ilmiy tadqiqotlar harakat bilan bog‘liq o‘rganishning tushunish va xotiraga ijobiy ta’sir qilishini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, bu metodlar an’anaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirilganda eng yuqori samara berishi ehtimol tutiladi.

Ona tili o‘qituvchilari uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

harakatli mashqlarni darsning har bosqichida, mavzu mazmuniga mos holda qo‘llash;

har bir mashg‘ulotdan keyin refleksiya o‘tkazish;

kinestetik mashqlar natijasini nazorat yozuvlari orqali muntazam baholash;

sinf xonasini harakat uchun qulay tashkil etish va xavfsizlikni ta’minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938.
2. Fleming N. D., Mills C. Not Another Inventory, Rather a Catalyst for Reflection // To Improve the Academy. — 1992. — Vol. 11.
3. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. — New York: Basic Books, 1983.
4. Glenberg A. M., Gutierrez T., Levin J. R., Japuntich S., Kaschak M. P. Activity and imagined activity can enhance young children’s reading comprehension // Journal of Educational Psychology. — 2004. — Vol. 96, No. 3.
5. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
6. Kontra C., Lyons D. J., Fischer S. M., Beilock S. L. Physical experience enhances science learning // Psychological Science. — 2015. — Vol. 26, No. 6.
7. Pashler H., McDaniel M., Rohrer D., Bjork R. Learning Styles: Concepts and Evidence // Psychological Science in the Public Interest. — 2008. — Vol. 9, No. 3.

8. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.